

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ

УДК 343.211

НАСЛІДКИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Берзін П. С.

Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, Київ, Україна

Статтю присвячено дослідженню елементів складів злочинів у сфері господарської діяльності, а саме наслідків. У роботі визначено низку специфічних ознак понять «заподіяння шкоди», «спричинення шкоди» та проаналізоване їх співвідношення. Запропоновано авторське визначення і конкретизація шкоди у злочинах у сфері господарської діяльності.

Ключові слова: склад злочину, шкода, заподіяння шкоди, злочинні наслідки.

Одним із основних завдань Кримінального кодексу (далі – КК) є те, щоб чіткість, зрозумілість та єдність термінологічних конструкцій виключала б неоднозначне застосування його положень. Адже недотримання правил законодавчої техніки при підготовці КК може ускладнити, або взагалі унеможливити застосування окремих норм без їх подальшої зміни (доповнення). Внаслідок цього на рівні окремих розділів Особливої частини чинного КК України зміст переважної більшості використаних термінів (термінологічних зворотів) та понять (понятійних зворотів), що позначають наслідки як елемент відповідних складів злочинів, так і залишається не розкритим. Зокрема, відтворення у новому КК України більшості визначень, які містилися в КК 1960 р., й досі породжує дискусії серед науковців та викликає зауваження в ході застосування окремих кримінально-правових норм. Більше того, суперечки виникають навіть при визначенні критеріїв співвідношення таких категорій як «поняття» та «термін», що в кінці кінців впливає не лише на неоднозначне розуміння змісту застосування окремих кримінально-правових норм, але й на правильність кримінально-правової кваліфікації в цілому. Тому у межах даної статті автор прагнув досягти наступну мету – дослідити категорію наслідків як елементу складу злочину.

В аспекті становлення співвідношення зазначених категорій важливим є визначення поняття як однієї із форм відображення об'єктивної дійсності в мисленні, яка є суттєвою, необхідною і достатньою для узагальнення сутності класу явищ, процесів певних істотних ознак. Але якщо необхідні ознаки важливі для визначення обсягу поняття і міри його абстрактності, то достатні ознаки є атрибутивними характеристиками змісту і конкретності того чи іншого поняття [1, с. 103]. Термін – це слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо [2, с. 1444]. Тому співвідношення понять та відповідних їм термінів можна виразити за допомогою співвід-

ношення філософських категорій «зміст» і «форма», «сутність» і «явище». З філософської точки зору, «зміст» та «форма» є взаємопов'язаними категоріями, причому зміст, будучи визначальним вектором цілого, становить єдність усіх складових елементів певного предмета, його властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, суперечностей і тенденцій. Форма ж є способом існування, організації та вираження змісту [3, с. 281]. Оскільки поняття є змістом, сутністю, а термін – формою, явищем, то звідси випливає, що вони не можуть існувати один без одного. Термінів без понять взагалі не існує, а поняття без термінів просто невідомі, неіснуючі.

Саме на цих засадах має бути побудована вимога єдності термінології, яка є самостійною та одночасно виступає засобом досягнення чіткості понятійного апарату Особливої частини КК в цілому [4, с. 71]. У зв'язку з цим гостро постають проблеми правильного з'ясування і використання термінів, які використовуються в Особливій частині КК для позначення наслідків як елемента складу злочину, а також механізму їх настання. Беручи це до уваги, *мету* цієї статті слід визначити як розгляд основних техніко-юридичних аспектів визначення наслідків у специфічній конструкції складу злочину у нормах, об'єднаних у розділі VII Особливої частини КК. Цей розділ має назву «Злочини у сфері господарської діяльності», а з'ясування специфіки позначення у його статтях (частинах статей) зазначених наслідків відповідними термінами і термінологічними зворотами здатне, на мій погляд, продемонструвати основні особливості використаних законодавцем прийомів і засобів (а також правил, що регулюють використання прийомів і засобів [5, с. 55]) законодавчої техніки. Останні ж (прийоми і засоби) фактично включають відповідні характеристики побудови нормативних приписів, в тому числі й такі, що пов'язані з дефініціями правових понять, примітками до статей, використанням так званих «мовних компонентів» для передачі змісту і смислу нормативних приписів (тобто моделей мовного виразу нормативних приписів), методиками побудови (впорядкування «внутрішньої будови») відповідних термінологічних зворотів. Разом з цим нехтування техніко-юридичними аспектів при визначенні наслідків як елемента складу злочину не дозволить водночас осмислити багато питань нормативно-правового і правозастосовного характеру, а саме: яким має бути призначення відповідних термінів і термінологічних зворотів з урахуванням використання конкретних прийомів і засобів законодавчої техніки; наскільки послідовно законодавець дотримується певних правил при викладенні відповідних нормативних приписів; наскільки точно він передає зміст певних явищ (феноменів) при їх позначенні відповідними термінами (термінологічними зворотами)?

Спочатку зверну увагу на те, що у статтях (їх частинах, примітках до статей) розділу VII Особливої частини КК для позначення механізму настання наслідків у певних складах злочинів у сфері господарської діяльності використовуються такі терміни:

1) «заподіяння» (ч. 2 ст. 205, ч. 3 ст. 206, ст. 223¹, ч. 1 ст. 232²) – у таких формулюваннях (термінологічних зворотах): «... заподіяли велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам» (ч. 2 ст. 205), «... що заподіяла велику шкоду» (ч. 3 ст. 206), «... що заподіяло знач-

ну матеріальну шкоду інвесторові в цінні папери» (ст. 223¹), «... якщо це заподіяло інвестору в цінні папери ... матеріальну шкоду в значному розмірі» (ч. 1 ст. 232²); крім цього цей термін використовується у різних термінологічних зворотах, передбачених приміткою до ст. 205 («... яка заподіяна фізичним особам», «... яка заподіяна державі або юридичним особам»), п. 1, 2 примітки до ст. 232¹ («... полягає у заподіянні матеріальних збитків» (п. 1) та «... полягають у заподіянні матеріальних збитків» (п. 2), у примітці до ст. 232² («... вважається заподіяною») КК.

2) «завдання» (ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212¹, ст.ст. 218-221, ч. 2 ст. 222, ч. 1, 2 та 3 ст. 229, ст. 232, ч. 1 ст. 232¹) – у формулюваннях (термінологічних зворотах): «... відшкодувала шкоду, завдану державі» (ч. 4 ст. 212), «... відшкодувала шкоду, завдану Пенсійному фонду України» (ч. 4 ст. 212¹), «... дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі» (ст. 218), «... якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору» (ст. 219), «... якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредиторів» (ст. 220), «... завдали великої матеріальної шкоди» (ст. 221; ч. 2 ст. 222; ч. 2 ст. 224), «... якщо вони завдали особливо великої матеріальної шкоди» (ч. 3 ст. 224), «... якщо це завдало матеріальної шкоди» (ч. 1, 2 та 3 ст. 229 КК), «... завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності» (ст. 232), «... якщо це завдало істотної шкоди» (ч. 1 ст. 232¹); крім цього даний термін використовується у тих термінологічних зворотах, що передбачені у примітці до ст. 229 («... вважається завданою», «... завданою в особливо великому розмірі»);

3) «спричинення» (ч. 3 ст. 206, ст. 231, ч. 2 ст. 232¹) – у формулюваннях (термінологічних зворотах): «... спричинила інші тяжкі наслідки» (ч. 3 ст. 206 КК), «...спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності» (ст. 231), «...спричинило тяжкі наслідки» (ч. 2 ст. 232¹); цей термін використовується також у термінологічному звороті, передбаченому в примітці до ст. 225 («... що спричинив громадянину матеріальну шкоду»);

4) «призвели до» (ч. 1, 2 та 3 ст. 212, ч. 1, 2 та 3 ст. 212¹) або «призвело до» (ч. 3 ст. 204, ст. 223², ч. 2 ст. 233), а саме у формулюваннях (термінологічних зворотах): «... призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів» (ч. 1, 2 та 3 ст. 212), «... призвели до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів» (ч. 1, 2 та 3 ст. 212¹), «... призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків» (ч. 3 ст. 204 КК), «... призвело до втрати системи реєстру (її частини)» (ст. 223²), «... призвело до незаконної приватизації майна державної чи комунальної власності» (ч. 2 ст. 233).

Одночасне застосування у різних статтях розділу VII Особливої частини КК таких термінів-синонімів як «заподіяння», «завдання» та «спричинення» для позначення одного і того самого (однакового) механізму (спрямованості) заподіяння (настання) наслідків як елементів складів злочинів у сфері господарської діяльності заважає правильному з'ясуванню смислу кримінально-правових норм та створює інші суттєві проблеми. Адже в одному і тому самому випадку шкода заподіяною може вважатись, а, наприклад, завданою чи спричиненою – ні? Ілюстрацією слухності поставленого питання може служити непослідовність, з якою законодавець підійшов до викладення (врахування) у чинній редакції ст. 232¹ КК особливостей

співвідношення змісту понять «заподіяння», «завдання» та «спричинення» при буквальному (текстуальному) позначенні механізму заподіяння певної шкоди. Так, у ч. 1 ст. 232¹ КК законодавець використав формулювання «... завдало істотної шкоди», фактично констатує можливість саме завдання істотної шкоди, а у ч. 2 цієї статті КК він вжив формулювання «... спричинило тяжкі наслідки», що, очевидно, має означати можливість саме спричинення тяжких наслідків. Проте у примітці до названої статті КК застосовується вже інша термінологія: при визначенні матеріальних збитків як різновиду (прояву) істотної шкоди (п. 1) та тяжких наслідків (п. 2) використовується термін «заподіяння» у формулюваннях «... вона («істотна шкода» – П.Б.) полягає у заподіянні матеріальних збитків» (п. 1 цієї примітки) та «... вони («тяжкі наслідки» – П.Б.) полягають у заподіянні матеріальних збитків» (п. 2).

Отже, проаналізуємо зміст тих термінів, сукупність яких й утворює синонімічний ряд «заподіяння» – «завдання» – «спричинення», що використовується у різних статтях розділу VII Особливої частини КК.

Зокрема, всі зазначені терміни («заподіяння» – «завдання» – «спричинення») з позиції їх визначення як слів певної частини мови є віддієслівними прикметниками. При цьому за відсутності у тлумачних словниках їх визначень саме як віддієслівних прикметників, слушним можна визнати й з'ясування їхнього змісту за аналогією з так званим «дієслівним» синонімічним рядом «заподіяння» – «завдання» – «спричинення». Так, автори тлумачних словників української мови визначили, що: 1) «заподіювати» означає: «завдавати чогось, робити комусь щось неприємне, важке, болюче. *Заподіяти болю і страждань*» [6, с. 718]; «завдавати чогось, робити кому-небудь щось неприємне, важке, болюче. // Викликати щось, спричинитися до чого-небудь (зазвичай неприємного) ... Заподіяти собі смерть – кінчати життя самогубством» [2, с. 415]; 2) «завдавати» означає: «робити, чинити кому-небудь щось неприємне» [6, с. 686]; при цьому в одному випадку синонімами терміна «завдавати» називаються «спричиняти, заподіювати; починити» [6, с. 686], а в іншому – лише «заподіювати» (в останньому джерелі відмічається, що у сполученні з деякими іменниками термін «завдавати» означає дію, результат якої виражено іменником, а також: «... Викликати, спричинити що-небудь неприємне. *Завдавати болю. Завдавати втрати*») [2, с. 378]; 3) «спричинити», разом із іншими синонімами «спричинювати», «спричинити», означає: «1. Служити, бути причиною чого-небудь, викликати, зумовлювати щось. // Сприяти чому-небудь. // Завдавати чого-небудь, заподіювати щось. 2. Бути наслідком чого-небудь» [2, с. 1377].

Таким чином, аналіз змісту цих термінів-синонімів дозволяє зробити висновок, що кожний із них не має самостійного смислового навантаження, істотно відмінного від того, що несе в собі інший, споріднений термін у синонімічному ряду «заподіяння» – «завдання» – «спричинення», створює плутанину у застосуванні тих кримінально-правових норм, у яких використовуються аналізовані синоніми. Проте встановлення відмінності між ними не впливає ні на кваліфікацію вчиненого, ні на призначення покарання. Тому для оптимального вирішення даної проблеми українському законодавцеві варто було б вибрати один термін, зміст (обсяг) якого найповніше би відтворював поняття (понятійний зворот, формулювання), що ним познача-

ється. Аналіз синонімічного ряду «заподіяння» – «завдання» – «спричинення» дозволяє зробити висновок, що з цих синонімів необхідно вибрати термін (не лише в межах термінологічного апарату розділу VII Особливої частини КК) «заподіяння», оскільки усі решта термінів-синонімів відображають (відтворюють) ту чи іншу сторону, той чи інший рівень змісту (обсягу), смислового навантаження цього поняття.

Підбиваючи підсумки сказаному слід звернути увагу на те, що на неоднозначність розуміння вимог КК при визначенні наслідків як елемента складів злочинів у сфері господарської діяльності безпосередньо впливає:

1) використання поняття «школа» у поєднанні з різними прикметниками або уточнюючими характеристиками. Йдеться, зокрема, про те, що у зазначеному розділі Особливої частини КК поряд з поняттям «школа» законодавець: вказує на конкретні характеристики її окремого (самостійного) різновиду (наприклад, у ч. 2 ст. 205 КК такі характеристики великої матеріальної шкоди виражені у формулюванні «... державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам», а у примітці до цієї статті КК – відповідно у формулюваннях «... заподіяна фізичним особам» та «... заподіяна державі або юридичним особам»); робить вказівку на її узагальнене розуміння як «великої шкоди» (ч. 3 ст. 206 КК) та вживає у примітці до ст. 206 КК формулювання «... матеріальна школа вважається великою» для характеристики розміру одного із можливих різновидів такої «великої шкоди»; використовує формулювання «... матеріальна школа вважається великою» у примітці до ст. 218 КК поряд з вживанням у ст.ст. 218-221, ч. 2 ст. 222 КК звороту «завдало великої матеріальної шкоди»; вказуючи у ст. 223¹ КК на «значну матеріальну шкоду інвесторів в цінні папери», використовує у примітці до цієї статті КК для її конкретизації формулювання «школа, передбачена цією статтею, вважається значною» (тобто на відміну від попереднього випадку, законодавець в диспозиції статті визначає конкретний різновид шкоди («матеріальна школа») як однопорядковий наведеному у примітці до цієї статті узагальненому розумінню шкоди – «школа, передбачена цією статтею»); використовує формулювання «... матеріальна школа вважається великою» та «... матеріальна школа вважається ... особливо великою» у п. 2 примітки до ст. 224 КК разом з вживанням у ч. 2 і ч. 3 цієї статті КК зворотів «... завдали великої матеріальної шкоди» (ч. 2) та «... завдали особливо великої матеріальної шкоди» (ч. 3); використовує у примітці до ст. 225 КК понятійний зворот «обман, що спричинив громадянину матеріальну шкоду» для визначення (характеристики) змісту понятійного звороту «обман покупців та замовників у значних розмірах» (водночас, слід мати на увазі й те, що у ч. 1 ст. 225 КК вживається зворот «... дії вчинені у значних розмірах»); вказує на певні розміри (зокрема, значний, великий та особливо великий) її окремого різновиду – «матеріальна школа», як це має місце у ч. 1, 2 та 3 ст. 229 та примітці до цієї статті КК; вказуючи у ч. 1 ст. 232¹ КК на її розмір (зокрема, істотний), визначає у п. 1 примітки до цієї статті КК один із різновидів такої шкоди («істотної шкоди»), а саме матеріальні збитки, використавши формулювання «... істотною шкодою ..., якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така школа» (крім цього, зворот «... полягають у заподіянні матеріальних збитків» використовується законодавцем і при визначенні (конк-

ретизації) у п. 2 примітки до ст. 232¹ КК поняття тяжких наслідків); вказує на розмір її окремого (самостійного) різновиду, використовуючи, наприклад, формулювання «... заподіяли велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам» (ч. 2 ст. 205 КК), «... завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі» (ст. 218 КК), «... завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору» (ст. 219 КК), «... завдало великої матеріальної шкоди кредиторів» (ст. 220 КК), «... завдали великої матеріальної шкоди» (ст. 221, ч. 2 ст. 222 КК), «... матеріальна шкода вважається заподіяною у значному розмірі» (примітка до ст. 232² КК);

2) використання у одній і тій самій статті цього розділу кількох понять, кожне з яких, маючи відмінне від іншого смислове навантаження (зміст), відображає лише частину конкретного змісту (обов'язкових ознак) наслідків як елемента складу відповідного злочину. Зокрема, у ст. 206 КК законодавець одночасно використовує поняття «велика шкода» (ч. 3) та «велика матеріальна шкода» (у примітці до цієї статті КК). Тому по суті, порушення законодавцем правил термінології призвело до того, що він у примітці до ст. 206 КК здійснив фактичне (штучне) звуження конкретного змісту поняття «шкода» (змісту обов'язкових ознак шкоди), яке використовується у ч. 3 цієї статті, до її (шкоди) окремого різновиду – матеріальної шкоди. Крім цього, у різних частинах ст. 212 та ст. 212¹ КК законодавець для позначення характеру наслідків як елемента відповідних складів ухилення від сплати податків, зборів (інших обов'язкових платежів) та ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування одночасно використовує такі формулювання як: «... призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах» (ч. 1 ст. 212); «... призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах» (ч. 2 ст. 212); «... призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах» (ч. 3 ст. 212); «... відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)» (ч. 4 ст. 212); «... призвели до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів у значних розмірах» (ч. 1 ст. 212¹); «... призвели до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів у великих розмірах» (ч. 2 ст. 212¹); «... призвели до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів в особливо великих розмірах» (ч. 3 ст. 212¹); «... відшкодувала шкоду, завдану Пенсійному фонду України їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)» (ч. 4 ст. 212¹ КК);

3) визначення розміру наслідків у складах окремих злочинів у сфері господарської діяльності здійснюється, в одних випадках, через грошові (арифметичні) характеристики механізму обчислення їх суми, яка при кінцевому підрахунку повинна перевищувати певну кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – нмдг), а в інших – завдяки конкретизації змісту оціночних понять (ознак) «інші тяжкі наслідки» (ч. 3 ст. 204, ч. 3 ст. 206 КК), «втрата системи реєстру (її частини)» (ст. 223² КК), «істотна шкода» (ст.ст. 231, 232 КК), а також окремих проявів істотної шкоди та тяжких наслідків, що не полягають в заподіянні матеріальних збитків, є

оціночним поняттям і «включені» у конкретний зміст таких юридичних конструкцій як «істотна шкода» (ч. 1 ст. 232¹ КК) та «тяжкі наслідки» (ч. 2 ст. 232¹ КК). При цьому в різних випадках один і той самий термін (термінологічний зворот) може мати зовсім різний зміст (зокрема, завдяки різним грошовим характеристикам обчислення розміру (розмірів) наслідків у складах злочинів у сфері господарської діяльності). Наприклад, згідно з приміткою до ст. 218 КК у статтях 218-222 КК матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує нмдг, а ст. 224 КК – якщо вона у триста і більше разів перевищує нмдг.

Перелік літератури

1. Огородник А. Оціночні поняття в структурі норм кримінального права / А. Огородник // Право України. – 2000. – № 1. – С. 103-108.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
3. Невлева И. М. Философия: [учебное пособие] / И. М. Невлева. – Х. : Консум, 2001. – 432 с.
4. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: [монографія] / З. А. Тростюк. – К. : Атіка, 2003. – 144 с.
5. Кругликов Л. Л., Спиридонова О. Е. Юридические конструкции и символы в уголовном праве / В. Л. Кругликов, О. Е. Спиридонова. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 336 с.
6. Новий тлумачний словник української мови. У трьох томах. 42000 слів / [укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К. : Видавництво «АКОНІТ», 2003. – Том перший. – 926 с.

Берзин П. С. Последствия как элемент составов преступлений в сфере хозяйственной деятельности: основные аспекты юридической техники / П. С. Берзин // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2009. – Т. 22 (61), № 2. – С. 243-249.

Стаття посвящена дослідженню елементів складових злочинів у сфері господарської діяльності, а саме наслідків. В роботі визначено ряд специфічних ознак понять «нанесення шкоди», «причинення шкоди» і проаналізовано їх співвідношення. Предложено авторське визначення і конкретизація шкоди в злочинах у сфері господарської діяльності.

Ключевые слова: состав преступления, ущерб, нанесение ущерба, преступные последствия.

Berzin P. Consequences as element of compositions of crimes in the field of economic activity: basic aspects of legal technique / P. Berzin // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Juridical sciences. – 2009. – Vol. 22 (61), № 2. – P. 243-249.

The article covers the research of aspects of elements of the crime's composition in the field of economic activity in particular the consequences of crime. This subject definitions of specific attributes of concepts «causing damage», «detrimenting» and their ratios are lead. Author's definition and a concrete definition of damage in the crimes in the field of economic activity is offered.

Keywords: crime's composition, damage, causing damage, consequences of crime.

Надійшла до редакції 21.09.2009 р.